

Александар С. Недок

ШВАЈЦАРСКИ ЛЕКАРИ У СРБИЈИ У ВРЕМЕ
БАЛКАНСКИХ И ВЕЛИКОГ РАТА 1912–1915

ЕДИЦИЈА
СРБИЈА 1914–1918

Уредник
Зоран Колунџија

Copyright © ИК Прометеј, Нови Сад, 2023.

Издавање *Едиције Србија 1914–1918* подржали су

Министарство културе и информисања Републике Србије

Град Нови Сад – Градска управа за културу

[Ставови аутора изнети у књизи, не изражавају ставове
органа који је доделио средства за суфинансирање]

АЛЕКСАНДАР С. НЕДОК

ШВАЈЦАРСКИ ЛЕКАРИ У
СРБИЈИ У ВРЕМЕ
БАЛКАНСКИХ И ВЕЛИКОГ
РАТА 1912–1915

ПРОМЕТЕЈ
НОВИ САД

РТС

РАДИО-ТЕЛЕВИЗИЈА СРБИЈЕ
БЕОГРАД

Успомени мојих родитеља

ПРЕДГОВОР

Идеја да се приступи стварању једног, по саставу мешовитог дела, сачињеног од мојих оригиналних текстова и превода текстова швајцарских лекара немачког и француског говорног подручја, дошла је током мојих разговора са „Прометејевим” уредником едиције „Србија 1914–1918”, господином Зораном Колунџијом. Наиме, обојица смо се сложили са две чињенице: прво, у данас већ прилично обилној тековини, услед пробуђене заинтересованости последњих деценија да се осветли санитарска прошлост српског народа у бурним временима XX века и стране учешће у њима, видно је изостало освртање на удео швајцарских лекара у помоћи рањеницима и болесницима током балканских ратова (српско-турски 1912/13. и српско-бугарски 1913) и првога дела Великог рата 1914/15, и са друге стране чињеница да и данас од њих имамо сачувана врло вредна и жива сведочења у виду објављених и сачуваних радова по часописима и монографијама, што није био случај са учесницима из других неутралних и савезничких држава.

При томе не треба из вида губити чињеницу да се у њиховом случају ради о грађанима, било Швајцарцима било странцима који су живели, студирали и радили, у њој, и о земљи која је током целе своје историје била прибежиште потлачених или у интелектуалном развоју онемогућених грађана других земаља, било по полу, вери или политичким уверењима.

Та и таква Швајцарска још од Анри Динана, згроженог небригом према рањеницима у бици код Солферина 1859, није случајно постала и задржала место средишне светске државе алтруизма и слободоумља и није случајно да се у њој зачала и остварила идеја свесветске хуманитарне организације Међународног Црвеног Крста, који, ето, још од половине XIX века држи високо барјак човекољубља и самилости.

Читалац ће у деловима овога „колажа” имати прилике да се упозна и са делатностима хуманитараца лекара, медицинских сестара и болничара потеклих из те и такве Швајцарске и да из њихових писаних радова сазна појединости о томе, а на крају и са њиховим личним биографијама које сам успео да сложим, уз жал што су нам неки од њих остали персонално непознати упркос труду да се до њих дође блиско личним контактом са колегама из Швајцарске или увидом у швајцарске лексиконе. Морам подвући да су једино из Швајцарске потекле четири монографије, од који сам из две учинио преводе са француског и немачког не бих ли српским читаоцима пружио могућност да се упознају са њиховим делатностима из српско-турског и Великог рата и да из живих описа догађаја у којима су лично учествовали сагледају вредност тога хуманитарног рада.

Трећа швајцарска књига која се односи на младалачке успомене с краја српско-турског рата због метода који је писац изабрао, не помињући поименично ни личности са којима се сретао и радио, нити места и догађања у којима је учествовао (осим једног, Ваљева, како гласи и наслов књиге), била је за сврхе које сам одредио неупотребљива.

Четврта књига су успомене из велике епидемије пегавца једног франкофоног лекара Швајцарца.

Поред низа чланака, од којих сам највећи део навео као и њихов садржај, одскаче једна докторска дисертација од преко 350 страница коју је Швајцарац др Дренерт одбранио у Немачкој на Универзитету у Хајделбергу. Она обухвата рад швајцарских лекара у балканским и Великом рату, детаљно

како по времену и раду које описује, тако и медицинска искуства која су, стручно лекарски, корисна само лекарима (посебно хирурзима) и форензичарима.

И најзад, што се Србије тиче, швајцарски лекари који су у њој радили у ратно време, одржали су по повратку у Швајцарску обиље јавних и стручних предавања у више места.

Надам се да ће се читалац сложити, да су ови племенити људи, највећим делом на почетку своје лекарске каријере, дошли у цивилизацијски потпуно непознату средину која се нашла у ратним ковитлацима и да су јој несебично давали све што су знали и могли. И данас је непознато колико је тачно тих људи и жена било, наводе се два оквирна податка, први за балканске ратове (око 40 лекара) и свеукупно (преко 70). Из ове књиге читалац ће упознати део њих. Незаборавни ће остати они који су на раду у Србији оставили своје младе животе:

1. др Ева Митницки, пегавац, Ниш, 19. новембар 1914.
2. др Жозеф Штемпелберг, пегавац, Пирот, 21. новембар 1914 .
3. др Бернارد Чидер, пегавац, Лесковац, 9. фебруар 1915.
4. др Тадеуш Машевски, пегавац, Пирот, 10. фебруар 1915.
5. др Алфред Ернст, пегавац, Ниш, 5. март 1915.

У Београду, 11. марта 2023.

Александар С. Негок

ШВАЈЦАРСКИ ЛЕКАРИ У СРБИЈИ У ВРЕМЕ БАЛКАНСКИХ И ВЕЛИКОГ РАТА 1912–1915

Већ је прошао век и по од битке код Солферина и 1859. године када је племенити Швајцарац Анри Динан схватио неопходност брзе и ефикасне помоћи рањеницима у току ратних дејстава. Од тада, Швајцарска и као седиште Међународног комитета Црвеног Крста и њен национални Црвени Крст учествују у разним земљама Европе у ратовима и оружаним сукобима својим посматрачима и својим организованим екипама почев од француско-пруског рата 1870. године. На територији Балкана прва интервенција је слање младог лекара др Фредерика Феријера 1875. у Црну Гору да одатле организује и пружи помоћ великом броју избеглог народа из Херцеговине у којој је пламтео народни устанак против турске власти. То се поновило и у ратовима Србије са Турском 1876. и 1877/78. године. Наиме, отац српске војносанитетске историографије, др Владан Ђорђевић, у својој књизи о првом рату наводи да је од 291 страног лекара било 53 „Немца из Аустрије и Швајцарске” наводећи им свима имена али не раздвајајући их. У другоме рату наводи од 16 страних лекара само једнога Швајцарца у Тимочком корпусу.

Слично се поновило и у потоњим ратовима у којима је Краљевина Србија била учесник. Из Швајцарске су се тих година на позив српске Владе за лекарску помоћ одазвали како Швајцарци, тако и странци који су у Швајцарској сту-

дирали и живели, најчешће држављани царске Русије, било Руси или Пољаци који су емигрирали из политичких разлога, или Јевреји захваћени руским строгим ограничавајућим цензусом за упис на студије. Швајцарска је за њих била земља слободе и наде. Зато није ни чудо да су се и они нашли у екипама Швајцараца, али и у појединачним доласцима. Долазили су, пружали помоћ, обољевали, па и умирали од истих пошести као и српско становништво и војска.

БАЛКАНСКИ РАТОВИ 1912–1913

1912/1913. година (српско-турски рат)

Вест да су четири мале балканске државе (Србија, Црна Гора, Бугарска и Грчка), у жељи да заједничким снагама ослободе вишевековног турског ропства своје сународнике у европском делу Отоманског царства, објавиле 4/17. октобра рат Турској, умаласала је европске државе које су после 42 године мира од прохујалог француско-пруског рата почеле да заборављају рат и његове страхоте. Посебно јер је за време мира проналазаштво ратне технике створило нова убојита оружја (пушке брзометке са више набоја у магацину, митраље и већкалибарске топове са различитим врстама граната – разарајуће, шрапнелске, а појавио се и први авион који се могао користити у рату), што је у многоструженом услужило тежину последица њиховог дејства.

Швајцарска, као земља већ добро позната по својој неутралности коју је љубоморно чувала, и својој хуманости под окриљем Црвеног Крста, није могла остати пасивна. Тако се десило да је такорећи истога дана дошло до двоструког размишљања неких њених лекара: како помоћи угроженима и како истовремено стећи нова сазнања од значаја за своју државу и њену војносанитетску организацију. Већ светски познати професор Хирургије, Фредерик-Фриц де Кервен из Базела, и његова три ученика: хирурзи др Адолф Фишер из

Шафхаузена и др Едуард Штирлин и млади клинички асистент др Христоф Социн, поручник швајцарске војске, обојица из Базела, договорили су се да као хируршка екипа крену у једну од ратом захваћених земаља, Србију или Бугарску, где би могли да помогну својим хируршким знањем, а истовремено би личним посматрањем догађаја сагледали организационе и медико-хируршке војносанитетске аспекте новог рата. Одбор швајцарског ЦК скупља добровољним прилозима 15.000 франака као новчану помоћ, а на предлог професора де Кервена председник швајцарске конфедерације Лудвиг Форер прихвата да мисија буде на војном нивоу и наређује да им се обезбеди комплет санитетске опреме на нивоу швајцарске санитетске чете дивизије. Упућују писма српском и бугарском Црвеном Крсту и од српског одмах добијају депешу „прихватамо, захваљујемо, молимо дођите одмах”. Долази и одговор српског министарства војног: „прихватамо са захвалношћу”. Тако је мисија могла да крене и већ 12/25. октобра секретар Српског друштва Црвеног Крста мајор др Војислав М. Суботић дочекује их на земунској железничкој станици, сутрадан их одводи код пуковника др Романа Сондермајера, начелника Санитетског одељења у Министарству војном, који им поверава резервну војну болницу у згради Војне академије са 300 постеља речима: „Господо, добродошли, код Куманова је (10. и 11/23–24. октобра) дошло до крваве битке, вечерас очекујем хиљаду рањеника, ето вам Војна Академија...”

Поподне око 5 часова стигоше први рањеници, њих 304 у првом таласу које су доктори распоређивали по салама у којима су спремљени гвоздени кревети са сламним душецима. Око 700 осталих рањеника смештено је у градску болницу у којој је оперисао др Војислав Ј. Суботић, или у Војну (у коју је управо стигао прашки професор Хирургије др Рудолф Једличка са својих пет асистената). На распоређивању рањеника и на хитним интервенцијама радили су до сутрадан у 5 сати изјутра, а затим и следећих десетак дана хируршког

рада, када су рањенике предали српским лекарима. Договором са пук. др Романом Сондермајером одлазе у ослобођено Скопље где по налогу начелника санитета у Врховној команди пуковника др Лазара Генчића преузимају турску болницу у згради турског Црвеног Полумесеца са 150 турских и српских рањеника. Болница је била смештена у комплексу зграда недовршене варошке школе. Довевши ситуацију у болници под контролу, напуштају је одлазећи за српском војском, бораве кратко у Велесу од 30. октобра/11. новембра у оквиру једне пољске болнице Моравске дивизије 1. позива смештене код железничке станице, која је дочекивала рањенике из борби око Прилепа. Ту су их заједно са присутним српским лекарима медицински и санитарно сређивали и утоваривали у воз за Ниш и Београд. Успут, у Скопљу су задржавани лакши рањеници док су тешки прослеђивани даље санитарским возовима, највише у Београд. На молбу изражену пуковнику др Генчићу да им се одобри одлазак за напредујућим јединицама и рад у једном од завојишта током борби, дозвољено им је као првој страниој санитарској мисији да крену за њом. Тако преко Прилепа долазе пред Битољ и ту неколико дана током тродневне битке око њега раде у саставу санитарске чете Моравске дивизије 1. позива на хитном збрињавању рањеника из ње и Дринске дивизије 1. позива 3/16 и 5/18 новембра. По завршетку битке су у Битољу радили још две недеље у лечењу српских и турских рањеника, смештених у великим школским зградама бугарске (др Штирлин и др Социн) и српске гимназије (др Фишер). Паралелно са радом око рањеника примали су и грађанство, а касније су се посветили искључиво хируршким случајевима, смештеним у грчкој варошкој болници. Такође су учествовали и у интернистичком и у хируршком лечењу турских заробљеника којих је у Битољу било око 1.500. У то време су се међу рањеницима већ појавили случајеви оболелих од дизентерије и трбушног тифуса што је отежавало рад, јер их је претходно требало издвојити од рањеника, за шта је ис-

коришћена румунска основна школа. У својим успоменама помињу и сарадњу са два српска лекара: др Булијем и др Попс-Драгићем. Када је све било сређено, вратили су се возом преко Солуна у Београд и стигли у Швајцарску 23. децембра 1912. провевши у Србији девет недеља. Ова група швајцарских лекара била је истовремено и прва група страних лекара који су дошли у помоћ ратом захваћеној Србији. Такође, били су прва и једна од ретких страних лекарских екипа којој је српска Врховна команда дозволила да ради у српским завојиштима непосредно на фронту.¹

У рукама имамо чланак објављен у часопису швајцарског Црвеног Крста *Das Rote Kreuz* од 15. октобра 1913. године. Реч је о швајцарској експедицији у Албанији на молбу српске Владе која се, после слања својих група у Албанију у циљу прогона потучених турских јединица из Битоља и помоћи Црној Гори у опсади Скадра нашла у врло тешкој санитарској ситуацији. Швајцарско друштво ЦК решава да пошаље своју експедицију у Албанију. И ко ће други ићи него др Фишер и Штирлин, тек скоро враћени из Србије. Њима се додају др Видлер из Цириха и др Мерц из Гларуса са четири медицинске сестре из Берна (главна сестра Елиза Флихтигер и сестре Марија Келер, Маргарита Менг и Хани Таполе) и болничар Јаков Танер из Базела. Крећу возом до Трста 15. фебруара и стижу бродом у Драч 24. фебруара. У Драчу, упркос (недовољном броју) српских лекара о чему смо писали на другом месту (види у наведеној литератури), затичу хаотично стање: у старој згради грчко-италијанске

---

¹ Скоро истовремено са њима стигла је у Београд и група чешких лекара из Прага коју је водио познати професор Рудолф Једличка. Следеће по реду пристизања страних мисија биле су болница московске Иверске заједнице, на челу са др Аксентијем Христифоровичем Бабасиновим, која је стигла око 15/28. октобра и у Београду, смештена у зграду Друге мушке гимназије, почела са радом 19. октобра/1. новембра 1912. године; као и мала пољска болница коју је личним и породичним средствима опремила кћи краља Петра, Јелена Петровна, руска кнегиња удата за кнеза Јована Константиновича Романова. Она се сместила у Врању са у Србији тада још ретким рендген апаратом.

школе већ 18 дана у хладним просторијама леже на слами и у сопственим униформама измешани рањеници и болесници од озбиљних заразних болести (трбушни тифус и дизентерија, запаљење плућа и маларија), њих 700, плус у једној цамији је 170 турских рањеника и болесника у сличном стању. На њихов предлог српска влада хитно моли италијанску да се по њих пошаље болнички брод, те један савремени брод са операционом салом и четири лекара/хирурга стиже и превози у Солун српској комисији око 800 рањеника и болесника. Од преосталих и новопридошлих, укупно 150, организује се болница у школској згради. У овој болници је за два месеца лечено 600 рањеника. Како нови непрестано пристижу, обнављају се превози до Солуна. После једне борбе са турским трупама др Фишер одлази на неколико дана у Кавају да помогне српским лекарима око рањеника, а 20. марта се доктори Мерц и Видлер прекомандују у Љеш у српску болницу, где се лече рањеници из борби код Скадра. Оставши сам у болници и сам др Штирлин се разбољева од тифуса, чије се стање компликује гнојним запаљењем плућа и плућне марамице, те бива хитно пребачен бродом у аустријску војну болницу у Дубровник, где после операције и дугог лечења оздравља и бива враћен у Швајцарску. И болничар Јаков Танер се током повратка у Швајцарску разболео од пегавог тифуса.

У истом чланку се наводи да је швајцарски Црвени Крст на српску молбу до средине 1913. године упутио у Србију 40 лекара, 12 медицинских сестара и три болничара.

Поред њих, у овој години смо у Србији идентификовали и ове швајцарске лекаре: – др Алфред Ц. Матеј из Нешатела у крагујевачким резервним болницама смештеним у зградама XI и XIX пука, у којима је лечио око 500 болесника; – др Франђино Руска, хирург из Берна, који је три месеца био водећи хирург у сталној војној болници у Зајечару. За то време је оперисао 154 рањеника. Описујући њихово стање при доласку, навео је да је у свих оно било добро, да су стиг-

ли са ранама од пушчаних метака премазаних јодом и стављеним првим завојем и доброг тока. Напомиње да су војници рањени гранатом или шрапнелом дуже лечени и нарочито подвлачи да међу рањенима није видео ниједан случај тетануса. У Првој београдској резервној болници (зграда XVIII пука) радио је поред старог др Богослава Завађила и Швајцарац др Штекле.

1913. година (крај српско-турског и српско-бугарски рат)

Осмог фебруара 1913. године је отпутовала у организацији швајцарског ЦК на три месеца у Србију екипа од шест лекара и четири хируршке сестре, асистенти или бивши специјализанти хирургије код једнога од водећих хирурга Швајцарске професора др Фредерика-Фрица де Кервена из Цириха. Стигавши у Београд 10. фебруара поделили су се:

– У Београду остају у VII резервној болници (нова зграда дорћолске основне школе на углу улица Цара Душана и Дубровачке) др Алфред Одермат, др Готлиб Хертенштајн и др Паул Ниханс са две хируршке сестре, њима ће се придружити млади Пољак др Станислав Александрович, швајцарски ђак; у XV резервну болницу у (Савиначка основна школа у Макензијевој улици) др Бајард, где ће радити заједно са српским лекарима др Миланом Васићем и добровољцем др Луком Иванишевићем из Нице, у њој су лечене тешке повреде лобање, кичме и коштано-зглобних. Др Хаберли је са две медицинске сестре отишао је у резервну болницу у Крушевац; млади Паул Ниханс, који ће касније постати хирург и професор Хирургије са преко 50.000 извршених операција, чувен са своје целуларне терапије свежим ткивним целулатама, лични лекар папе Пија XII, великог глумца Чарлија Чаплина и обновитеља немачке државе после слома 1945.

Конрада Аденауера. После тромесечног рада у Швајцарску су се вратила четири лекара и све медицинске сестре из ове екипе, док су др Одермат и др Хертенштајн са пољским асистентом остали и даље у својој болници коју ће самостално водити све до јесени 1913, пружајући драгоцену помоћ српским рањеницима уз помоћ чланица Кола српских сестара, како у рату са Турском тако и у рату са Бугарском.

Траг ове двојице лекара нашли смо у оперативном дневнику Дунавске дивизије 2. позива из времена опсаде Једрена заједно са Тимочком дивизијом 1. позива. Једрене је било највеће турско утврђење на тлу Европе. На дан 12/25. марта 1913. записано је:

„...Око 12 сати у подне дошла су на ово завојиште и два швајцарска лекара-хирурга у помоћ... радили су и помагали. (У завојишту је радио као једини хирург мајор др Александар Марковић, школовани хирург који се у мирно време бавио више новом дисциплином, рендгенологијом.) Обојица су из швајцарске мисије која ради у Београду, др мед. Г. Хертенштајн, Цирих и др. мед А. Одермат, Енгелсберг. Пошто је овога дана био велики број прелома костију, то су они правили фиксационе завоје и асистирали када је хирург Марковић ампутирао једну ногу и руку. Швајцарски лекари били су задовољни радом и изненадила их је опрема које има на завојишту. Услед великог рада и лекари и болничари нису се одмарали целог дана и ноћи... рад је продужен и идућег дана... После ове борбе на ово завојиште примљено је 256 рањеника и два турска официра и 37 војника...”

Ово је био други познати случај у српској ратној санитетској историји да је једној групи од два странца, швајцарских лекара, било допуштено да се нађу и активно раде заједно са српским лекарима у завојишту непосредно иза борбене линије и у јеку битке. Наиме, договором бугарских и српских штабова било је утврђено да 11. марта, после вишечасовне артиљеријске припреме из свих оруђа током ноћи, уследи пешадијски напад на утврђење са свих страна, па је издато

наређење да се санитет дивизија припреми и за пријем рањеника и за пријем заробљеника које треба ставити у карантин пре слања у логоре, како би се избегло уношење епидемијских болести у Србију. Ово се првенствено односило на колеру и дизентерију која је владала у опкољеним турским пуковима. Жестоке борбе трајале су 12. и 13. марта до подне, када је све било завршено, а турски командујући генерал Шукри-паша са целим штабом заробљен од једног српског вода пешадије чији је командир био наредник-питомац Радомир Рашић из XIII пука Тимочке дивизије I. позива, кога је генерал Степа Степановић предложио за унапређење у чин потпоручника.

Српско-бугарски рат јун/јул 1913.

Бугарски цар Фердинанд и ратоборни део војно-политичке врхушке, незадовољни резултатима рата са Турском врше прегруписавање највећег дела своје војске према српским јединицама дуж демаркационе линије у источној Македонији и нападају у ноћи 16/17. јуна (по новом календару 29/30. јун) и тиме започиње крвави двомесечни рат између две дотадашње савезнице, рат са далекосежним последицама које ће испољити свој ефекат и у следећем, Првом светском рату 1914/1918. године. Швајцарска медицинска сестра Катарина Штурценегер, делегат ШЦК, долази у Србију у обилазак страних мисија и о томе оставља опширан запис. Она затиче у VII резервној болници др Одермата и др Хертенштајна. Описујући стање у њиховој болници каже: „... И тако је ишло из дана у дан (мисли на пријем нових рањеника и вршене операције), граничи се са невероватним како су два лекара којима је помагао само један асистент могли да савладају читав свет пун бола и патње, оставши при томе здрави и ... да при томе од 1.000 пацијената умре од